

KOVÁCS ISTVÁN
A francia fogoly
 Lenkefi Ferenc könyvében

A *császár parancsára* című, Hajnóczyról és Martinovicseről szóló filmnek, amelyet jó fél évszázada iskolai mozivetítésen láttam, egyetlen képsora vésődött az emlékezetembe. A Pesten átkísért francia hadifoglyok rázendítenek a Marseillaise-re, s a megtorlás során egyiküket szuronydöfés éri. Sebét egy magyar honleány köti be, akinek szerepét Ruttkay Éva játszotta.

Ennek a jelentenek az emléke is arra sarkallt, hogy a *Kakas a kasban. Francia hadifoglyok Magyarországon az első koalíciós háború idején 1793–1797* című „levéltári kiadványt”, Lenkefi Ferenc munkáját a megjelenése után nyolc évvel elolvassam. Ezzel már jelezni is kívántam, hogy véletlenül jutottam e könyvhöz. Mondják, minden könyvnek megvan a maga név szerinti olvasója, csak el kell találni hozzá. Már pedig a kiegyensúlyozatlan, piaci elvű terjesztés miatt rangosabb kis vagy közepes kiadók figyelmet érdemlő könyvei se kerülnek szét az országban, s még kevésbé a múzeumi, társasági évkönyvek, levéltári, közművelődési kiadványok, hagyományos megyei, városi szemlék.

A levéltáros történész Lenkefi Ferenc monográfiája az olvasót már-már elsodró adatáradatán túl több szempontból is rendkívül tanulságos. A hadifoglyok sorsának, mindennapi életének figyelemmel kísérése a beszállítástól, az elhelyezésem át a fogolycserék keretén belül, esetleg betegség következtében vagy becsületszóra történő hazabocsátásukig tartós bepillantást enged a Habsburg Birodalom katonai és polgári hivatalszervezeteinek működésébe. A hadifoglyoknak már a csaták, ostromok színhelyétől az ezer-ezerötszáz kilométernél is távolabb fekvő hátsóházi táborokba való eljutása is rendkívül sokrétű szervezési feladat megoldását igényelte.

Nem véletlen, hogy az első bürokratikus szervezetek egyike, amelyet a szerző bemutat, a Schill százados által irányított hajóhivatal. A foglyok szállítása ugyanis elsősorban hajón történt. Ez azt jelentette, hogy Linztől az elosztóközpontnak számító Pozsonyon és Pest-Budán át Eszékre, Péterváradra, Temesvárra is vízi úton jutottak el a hadifoglyok. (Az utóbbi városba akkor, ha a Bega csatornában magas volt a vízállás.)

A szervezési, adminisztrációs feladatok megsokasodása összefüggött a hadisíkekkel. Az osztrák cs.kir. hadsereg az első koalíciós háború idején 1793 második felében a németalföldi Condé, Valenciennes, Le Quesnoy és Fort Louis bevételével, de nyílt harctéri sikerei révén is több tízezer francia hadifoglyot ejtett.

Ferenc császár utasítására e hadifoglyok jelentős részét a háborús hátsóháznak számító német államoktól, tartományoktól távol, elsősorban Magyarországon, a Bánságban és Szlavóniában kellett elhelyezni. A kezdet-kezdetén Erdély is szóba került, de erődjeibe és városaiba viszonylag kevés foglyot küldtek, s őket is csak a későbbiek során. A foglyokat a fentebb jelzett városokon kívül még Nagyváradon, Munkácson, Kassán, a szlavóniai Csákován és Gradiskán, s a jelzett időszak második felében többek között Lipótváron és Nagyszombatban helyezték le.

A foglyok elhelyezésének megszervezésében Wallis altábornagy, az Udvari Haditanács elnöke, Barco lovasági tábornok, a Magyarországi Főhadparancsnokság helyettesítő vezetője, s az elosztásban oroszánrészt vállalalt pozsonyi dandárnok, a szépnevű Szerelem altábornagy, valamint Coburg budapesti főhadparancsnok játszottak meghatározó szerepet. Barco volt az, aki már 1793 júliusában jelentést kért a bánsági és szlavóniai főhadparancsnokságtól, valamint az egyes várparancsnokoktól a foglyok fogadókészségének szintjéről.

Ez persze lehetőséget adott arra is, hogy az egyes várparancsnokok az évek óta elhúzódó szükséges helyreállítási munkák elvégzésére, meggyorsítására pénzt kérjenek. A hadikasszát ugyanis már az 1780-as évek végén zajló török háború kiürítette, s a Francia Köztársaság ellen vívott koalíciós háború még kongóbbá tette. Arad például 1793 augusztusában ezer forintot kért ahhoz, hogy ötszátötven közlegényt és ötvenkét tisztet el tudjon helyezni a felújításra szoruló kazamatákban, de október végén már azt jelentette, hogy az elvégzett legszükségesebb munkák összköltsége ezerkétszázöt forint öt krajcár. A hadifoglyok elhelyezésének kényszere az 1849 őszen hírherdtté vált Újépület, a Neugebäude e célra történő átalakítását is szükségessé tette. Ez esetben az jelentett könnyebbséget, hogy a Neugebäude éppen az általunk tárgyalt időszakban épült. Pesten egy több száz fő befogadására alkalmas tábori kórházat is berendeztek. Az Újépülethez hasonlóan fontosnak bizonyult a kiscelli kaszárnya is.

A laktanyák, erődök felújítási, átalakítási költségeihez hozzászámítandók még a berendezési tárgyakkal, főzőedényekkel kapcsolatos kiadások is, továbbá betegségek idején a gyógyszerek, lerongyolódás esetén a ruhák árai. Igaz, mindezekért a tisztéknek saját zsebükből kellett fizetniük, de illetményüket a területileg illetékes főhadparancsnokság hadipénztára folyósította, tehát az ilyen jellegű kiadások is a birodalom költségvetését terhelték. A közlegények – és a tisztai feleségek és gyermekek – mindennemű ellátása az állam feladata volt, mivel a nekik folyósított napi három-négy krajcár zsold-

ból ételre, ruhára, gyógyszerre nem futotta. A foglyok ellátásával kapcsolatban irányadó elv a viszonyosság volt.

1793-ban, a francia forradalom legválságosabb évében az osztrák uralkodó fogságba esett katonáinak ellátása színvonalában elmaradt a francia foglyokétól. Ráadásul, míg az utóbbiak illetményüket konvencionális pénzben kapták, a koalíciós hadifoglyok többnyire értéktelen asszignatákban. Persze a franciákkal való bánásmód is sok kívánnivalót hagyott maga után. Ferenc császár azon személyes utasításának, hogy egy szobába ne helyezzenek el három-négy tisztnél többet, nem lehetett eleget tenni a hadifoglyok egyre növekvő száma miatt. Nagy volt a foglyok körében az elhalálozás. Az első időszakban a szállítások során haltak meg sokan. Különösen annak a Dunán szállított 1502 fős fogolytranszportnak a sorsa váltott ki nagy visszhangot, amely 1793. december 5-én érkezett Pozsonyba, s 1794. január 10-én Eszéken nyert elhelyezést. E bő hónap során 976-an haltak meg a zord időjárás, a mostoha elszállásolási körülmények és a rossz ellátás miatt. Ez a tény még a Főhadparancsnokságot is annyira megdöbbentette, hogy a Helytartótanáctól és az őrkíséretet biztosító 32. gyalogezred 3. zászlóaljától igazoló jelentést kért. A vizsgálat kiterjedt Esztergom és Pest vármegyék felelősségének megállapítására, mivel az ő hatóságaiknak kellett volna a foglyok ellátásáról gondoskodni.

A francia hadifoglyoknak összességében húsz-huszonöt százaléka halt meg Magyarországon. Ez arányában jóval kevesebb, mint ahányan a második világháborús hadifoglyok és a „malenkij robotra” elhurcoltak közül a Szovjetunióban odavesztek.

A hadifoglyok és a polgári lakosság szigorú elkülönítésében az „ideológiai fertőzésveszély” mellett a bármelyik pillanatban megjelenő járványok is meghatározó szerepet játszottak. Lenkefi Ferenc szavaival: „A foglyok vonulása közben eluralkodó kétségbeejtő egészségügyi viszonyok a Helytartótanácsot december 10-én (...) lépésekre sarkallták. Tájékoztatása szerint Pest vármegye elrendelte, hogy az átvonulók pihenőhelyein egy megyei tisztiorvos (Comitatus Physicus) vagy egy kirurgus álljon készenlétben. A lakosságot tájékoztatták a járványveszélyről. Elrendelték, hogy a betegeket szállító parasztok ne a kocsikon, hanem a befogott lovakon üljenek. Mivel az út mentén kevés üres csűr vagy épület van, a beteg foglyokat ne indítsák útnak, hanem a pesti, illetve a budai katonai kórházakban tartásuk vissza, amivel a lakosságot is óvnák. A megye beszámolt arról, hogy a Duna pesti partszakaszán hosszabb ideje több lemeztelenített francia fekszik. Akiket eltemettek, oly módon tették, hogy katonai erőszakkal és ütlegekkel parasztokat hajtottak az elföldelésükre.”

Nem csoda hát, hogy Márton János általános orvos már december 14-én arról tett jelentést, hogy a tétényi birtokon sok polgári személy megbetegedett.

A fegyelmi vétségek – így például a forradalom titkos évfordulós megünneplésében való aktív részvétel vagy szökés – esetén sem alkalmaztak szigorú megtorlást, mert tartani lehetett attól, ha ez a franciák tudomására jut, megtorolják. Így például Pierre Robert őrzetöt se ítélték háromszáz ember közötti kétszeri vesszőfutásra szökés miatt, mert attól tartottak, hogy azt nem éli túl. Amikor négy francia tiszt 1795. július 22-én elhagyta az Újépületet és a napot a Margitszigeten töltötte, azt a hatóság csupán engedély nélküli eltávozásnak minősítette és nem szökésnek. A francia tisztek egyébként abban mutatkoztak legengedetlenebbnek, hogy megtagadták az osztrák katonai hatóság által megfogalmazott lojalitásnyilatkozat aláírását. A levélenőrzésnél a fő szempont az volt, hogy a fogolyérettel kapcsolatos leleplező információk, panaszok ne juthassanak el az ellenséghez. Az ellenőrzés persze kiterjedt a hadifogságot szenvedők mindennapi életére is. A helyi lakossággal való kapcsolattartáson kívül forradalmi szellemű újságok, könyvek, rajzok, emblémák birtoklása és terjesztése is tilos volt. Ugyancsak szigorúan megtiltották a franciáknak, hogy magyarul tanuljanak s maguknak magyaros ruhát csináltassanak. Ezzel kapcsolatban még azt is mérlegelték, hogy a fogságba esett francia huszárok és lovasvadászok magyar szabású mundurjait átalakíttassák, mivel megjelenésüket a helybeliek mindig nagy ovációval fogadták.

A hadifogolycsere-bizottságnak a halottakkal is pontosan el kellett számolnia. Ez nemcsak a halotti bizonyítványok kiállítását jelentette, hanem a hagyatéki ügyek dokumentálását is. Mind a francia, mind a koalíciós hadvezetésnek az volt az érdeke, hogy a fogságba esett katonák túléljék a kényszerű rabság megpróbáltatásait. Ugyanis már 1795. második felében kezdetét vette a fogolycsere, amelynek során a paritás számított irányadónak, s az érdekelt felek nem a halotti bizonyítványok cseréjét akarták, hanem az ismét harcba vethető katonákét. Ezért a betegek meggyógyítása, az egészségesek fizikai és lelki tartásának megóvása az érintett kaszárnyák, erődök parancsnokságának előírt feladata volt. Az élelmezés, felruházás és gyógyítás mellett fontosnak bizonyult a lelki gondozás is. Ez utóbbi nem kevés gondot okozott, mivel Magyarországon kevés volt a franciául tudó, illetve tősgyökeres francia pap. Az utóbbiak alkalmazása azzal a bonyodalommal járt, hogy a tisztek többsége megtagadta azt, hogy emigráns francia papok miséin részt vegyen. Őrmestertől lefelé ez ellen nem protestáltak a katonák.

A fogolycserét az osztrák hadvezetés támogatta, időnként becsületszóra is hazaengedett tiszteket, főleg a betegeteket. Akadtak azonban olyan elitkatonák és kiemelten fontos személyiségek, akiknek kicserélését húzták-halogatták. Ilyen volt például a léghajós és ejtőernyős kísérleteiről ismert André-Jacques Garnerin, végrehajtó hatalommal rendelkező biztos, akit beosztása miatt egyenesen a császár utasítására őriztek szigorúban. Amikor azonban mint nem harcoló félnek a francia hadügyminiszter személyesen kérte a szabadon-engedését, 1795. március 22-én végül ő is útra kelhetett egy cserére kiválogatott csapattal a felső-rajnai hadsereghez.

A fogolycserék 1795 és 1797 között többször megakadtak, hiszen a rajnai fronton és Észak-Itáliában a háború folyamatosan tartott. Ezért hadifoglyok, miközben több hullámban útnak indultak haza, továbbra is ezrével érkeztek Magyarországra. Ausztria csak 1797 őszén kötött fegyverszünetet, majd békét Franciaországgal.

A napóleoni korszak újra és újra kirobbant koalíciós háborúinak következményeként az utolsó francia hadi-

foglyok 1815-ben hagyták el Magyarországot. Az ő történetük megírása még Lenkefi Ferenc előtt álló feladat.

Lenkefi Ferenc utal rá, hogy hadifoglyokkal kapcsolatos megállapodások a koalíciós háborúk előtt is születtek a hadviselő felek között. A napóleoni korszakban alakultak ki azok a később nemzetközi szerződésekben rögzített egyezmények, amelyeket a I. világháborúban maradéktalanul, a II. világháborúban azonban csak részben tartottak be Európában. A megsemmisítésre ítélt Lengyelország fölött 1939 augusztusában kezdet fogó Hitler és Sztálin előbb a lengyelekre vonatkozóan vették semmibe a hadifoglyokat megillető jogokat, majd „a baráti egyetértés” megszűnése után 1941 nyarától már az egymásnak kiszolgáltató katonákat sem kímélték. A magyar forradalmat 1956 őszén legázoló szovjet hadsereg belügyes tisztjei nem egy esetben nyomban agyonlőtték az elfogott felkelőket – akkor is, ha egyenruhát viseltek. E gattetről mintha nem akart volna tudomást venni Európa jogsértésekre érzékeny közvéleménye. A bűnösök felkutatását 1989 után egyetlen magyar kormány se kezdeményezte.

HALMAI TAMÁS

Három közelítés

Párbeszéd

*Szavakra bízott jelenlét ez, ünnep
az útvesztőben, ortodox derű,
árnyak maszkban a vak tükör előtt,
hogy újraírják, ami újraírja
őket, ahhoz még gyöngék vagy talán
már túlságosan élők, észrevenni
a nyelv mögötti nyelv mögött az anglyt.*

Tiszta

*Hogy tiszta legyen, mint az, aki tiszta
akart volna lenni, de nem tudott,
hogy saját történetében vakon
távolba lásson, s nyelve megtalálja
a teremtményé avató imát,
s az eszköztelen pusztulás elől
többé ne kelljen futnia: szeret.*

Köszönet

*A személytelen lét hírnökeit
köszönet illeti a gótikáért,
az ikonokért mind az üdvhozókat,
a gregorián szerelemért, melyben
nincs gazdátlan seb, Istenről vall minden,
csak csoda van (vagy semmi), aki él,
szavak fényében áll, s minden igaz.*